

تحلیلی بر پدیده اجاره‌دهی مراتع

علی محبی*

اجاره دادن مراتع در قانون

واقعیات میدانی
در برخی مناطق علاوه بر اجاره‌دهی مراتع، به شکل محدودتری، اجاره‌دهی دام نیز مرسوم است. در شکل اخیر دام‌ها با شرایطی معین در فصولی از سال در اختیار شخص دیگری قرار داده می‌شوند تا آنها را در مرتع تحت اختیار خود بچرانند. معمولاً محصولات دامی نصیب اجاره‌کننده دام است و دام‌ها در پایان فصل به دامدار عودت داده می‌شوند (محبی، ۱۳۹۷ ب). علی‌رغم تأکید قانونی مبنی بر ابطال پروانه اجاره‌دهندگان مرتع، این

اجاره‌دهی مراتع از گذشته‌های دور در میان مالکین و دامداران رایج بوده است. مراتع براساس عرف، ملک خان، ایل خان یا ایل‌بیگ‌ها محسوب و بهره‌برداری از آنها در ازای دریافت حق علف‌چر در قالب تشکیلات و نظام ایلیاتی، میان واحدهای خویشاوندی کوچک‌تر تقسیم می‌شد، دستگاه‌های رهبری ایلات نیز از طریق سلسله‌مراتب ایلی بر استفاده صحیح از مراتع نظارت می‌کردند (معین‌الدین و عزیزاده، ۱۳۷۸).

پدیده تقریباً در تمام مراتع به‌خصوص استان‌هایی که با مهاجرت دامداران روبه‌رو هستند، رایج است. دامداران غیرمجاز از دریچه پروانه‌داران بدون دام، به اشکال مختلف، دام‌های خود را وارد مراتع می‌کنند. این توافق به دو شکل مادی و غیرمادی انجام می‌شود. شکل غیرمادی بیشتر متوجه حفظ حقوق عرفی پروانه‌داران بدون دام است، شکل مادی نیز شامل دریافت مبلغ، محصولات دامی، کالا و خدمات از اجاره‌کننده می‌شود. در صورت اخیر حق‌السهم اجاره، براساس گله،

اجاره‌دهی مراتع از گذشته‌های دور در میان مالکین و دامداران رایج بوده است. مراتع براساس عرف، ملک خان، ایل خان یا ایل‌بیگ‌ها محسوب و بهره‌برداری از آنها در ازای دریافت حق علف‌چر در قالب تشکیلات و نظام ایلیاتی، میان واحدهای خویشاوندی کوچک‌تر تقسیم می‌شد، دستگاه‌های رهبری ایلات نیز از طریق سلسله‌مراتب ایلی بر استفاده صحیح از مراتع نظارت می‌کردند

اسکان اجباری عشایر (تخته‌قاچو کردن عشایر) با اهداف سیاسی، به تدریج زمینه را برای مدیریت مرتع براساس پروانه‌های چرا با هدف اعمال قانون مالکیت دولت و حذف پرداخت حق علف‌چر از سوی دامداران به مالکین قبلی بعد از سال ۱۳۲۰ فراهم کرد. ورود دانش نوین مرتع‌داری از خارج و ظهور جریان روشن‌فکری در امر مدیریت مراتع نیز مزید بر علت شد تا در اوایل دهه ۴۰ شمسی بعد از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع کشور با مصوبه‌ای از سوی هیئت وزیران، دریافت پروانه توسط بهره‌برداران ذی‌حق الزامی شود. در شرایط کنونی

سطح مرتع و میزان علوفه تولیدی محاسبه می‌شود. معمولاً مراتع دارای علوفه و آب زیاد متقاضی بیشتری دارند. نکته قابل توجه این است که اجاره‌دهی فقط شامل مراتع عشایری نمی‌شود بلکه بسیاری از مراتع حریم روستاها به‌خصوص مراتع و پس‌چر مزارع روستایی واقع در میان‌بندها و مسیر کوچ عشایر نیز، اجاره داده می‌شوند. اگرچه متولیان مربوطه از این امر غافل نیستند ولی به دلایل مختلف، اجرای قانون در این زمینه ابتر مانده است.

نیز شناسنامه مرتع، مبنای مدیریت مراتع فاقد طرح مرتع‌داری محسوب می‌شود (محبی، ۱۳۹۷ الف). از آن تاریخ به بعد، دستورالعمل‌های مختلفی با مختصر تغییرات، جهت اعمال قوانین اداره مراتع تصویب شد. آخرین دستورالعمل در تاریخ ۹۵/۶/۲ در سه فصل و ۱۸ صفحه تنظیم و از سوی سازمان متولی جهت اجرا به ادارات کل استان‌های متبوعه ابلاغ شد (بی‌نام، ۱۳۹۵). بند ۲ از فصل سوم این دستورالعمل، ابطال پروانه اجرای دام را «در مواردی که صاحب پروانه، بدون کسب مجوز از اداره کل، حقوق ناشی از پروانه اجرای دام را به شخص دیگری، اعم از حقیقی یا حقوقی اجاره یا واگذار کند» الزامی کرد.

اجاره‌دهی مراتع از دیدگاه بهره‌برداران
نظرسنجی کمی (محبی، ۱۳۹۷ الف) از عشایر منتخب چهار

* استادیار پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران
پست الکترونیک: a.mohebi@rif.ac.ir

استان تهران، اردبیل، خوزستان و چهارمحال و بختیاری پیرامون موضوع اجاره‌دهی مراتع، نشان داد ۷۱/۶ درصد پاسخگویان مخالف اجاره‌دهی و ۲۳/۱ درصد موافق آن بودند (شکل ۱ تا ۳).

ادامه بررسی‌ها از دیدگاه کیفی با استفاده از تکنیک نظریه بنیانی نشان داد، دلایل موافقان و مخالفان بر پایه نظرات زیر استوار است:

دلایل موافقان اجاره‌دهی مراتع

موافقان اجاره‌دهی مراتع به دلایلی همچون حفظ توأم زمین و درآمد، کاهش فشار چرا در مراتع، ایجاد تعادل دام و مرتع و تداوم دامداری

چراکنندگان زود هنگام مراتع، موانع اصلی چرای اصولی‌اند. آنها همچنین به مواردی همچون شهرنشین پروانه‌دار، غیرقانونی بودن اجاره‌دهی، دامدار غیرمجاز اجاره‌کننده مرتع، مالکان دیروز و اجاره‌دهندگان امروز و درسره‌های اجاره مراتع به دامداران غیربومی اشاره می‌کنند. آنها معتقدند مراتع جایی برای ورود غریبه‌ها نیست.

مقولات راهبردی نیز از نظر آنها عبارتند از: منطقی شدن هزینه اجاره‌ها از سوی دولت، به رسمیت شناختن اجاره‌دهی مراتع، حل مشکلات قانونی اجاره مراتع توسط عشایر تک‌قطبی، ابطال پروانه اجاره‌دهندگان و انتقال آن به دامداران بدون پروانه، کنترل دولتی اجاره‌دهی، ضرورت گزارش‌دهی و تجدید ممیزی برای حذف اجاره‌دهندگان. موضوع مرکزی و مهم این بررسی پدیده «اجاره به خودی» بود، به عبارت دیگر،

شکل ۲- مصاحبه میزان رضایت‌مندی از اجاره‌دهی مراتع (بیلاقات آلوارس سرعین)

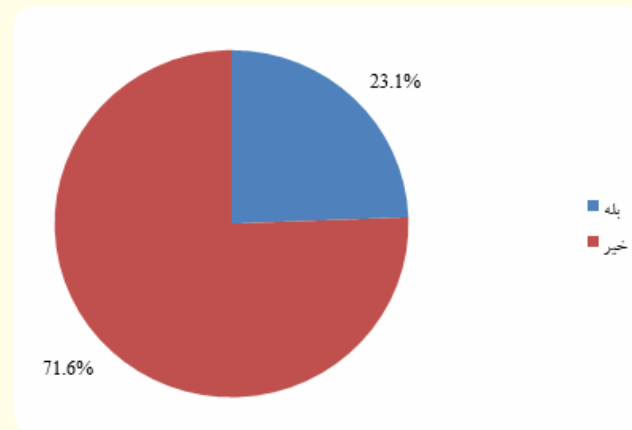
اگر قرار است مراتع اجاره داده شوند، دامداران آشنا بهتر از دامداران غیربومی هستند.

اجاره‌دهی مراتع از منظر صاحب‌نظران

نتایج جلسه بیست و دوم از مجموعه جلسات راهبردی تعادل دام و مرتع مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور که با حضور صاحب‌نظران مرتع و با دستور کار اجاره مراتع در سال ۱۳۹۵ تشکیل شد، نشان می‌دهد که «ارزیابی کارایی نظام اجاره‌دهی، نیازمند بررسی تمام ابعاد و شیوه‌های آن در مناطق مختلف و در مقیاس ملی است تا بر پایه آن و با شناخت علمی مسئله در خصوص ابعاد مثبت و منفی آن اظهار نظر کرد و در مواردی که در راستای اهداف اصلاح و بهبود مراتع است برای رسمیت یافتن و قانونی شدن آن اقدام و در مواردی که اثر تخریبی دارد از طریق رفع نواقص قانونی از انجام آن جلوگیری کرد» (افتخاری، ۱۳۹۵).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مخالفت قانون، بهره‌برداران، نظرات موافقان، مخالفان و صاحب‌نظران مرتع با پدیده اجاره‌دهی مراتع و نیز واقعیات میدانی در مناطق مورد بررسی (عشایر منتخب چهار استان تهران، اردبیل، خوزستان و چهارمحال و بختیاری) نشان داد، اجاره‌دهی ضمن تخریب مراتع، می‌تواند به تضعیف حاکمیت بر این عرصه‌ها نیز منجر شود، بنابراین به نظر می‌رسد اجرای

شکل ۱- رضایت از اجاره‌دهی مراتع

تک‌قطبی با اجاره مراتع در قطب مخالف اشاره می‌کنند. همچنین بیان می‌کنند دامدار سرریز با اجاره زمین و پس‌چر مزارع در سنوات خشک‌سالی، در بیلاق و قشلاق می‌ماند و پروانه‌داران بدون دام از طریق اجاره‌دهی مراتع، امرار معاش می‌کنند. از نظر آنها، اجاره‌دهی یک معامله برد- برد است، یکی به پول و دیگری به علف می‌رسد، آنها اجاره‌دهی پروانه‌داران بدون دام و ساکن را حق آنان می‌دانند و به وجود اجاره‌دهی با قیمت پایین و به شکل کالا به کالا، در گذشته اشاره می‌کنند، آنها بر این باورند که صدور مجوز اجاره‌دهی به خرده‌دامداران تا سقف تعداد دام مجاز، بهتر از ابطال مجوز است، همچنین با اشاره به تعداد کم اجاره‌دهندگان پیشنهاد می‌کنند، مراتع به صورت مشاوره‌ای، به دامدار آشنا، شناخته‌شده و بدون پروانه، اجاره‌کنندگان فقیر و در حد دام مجاز پروانه‌ها اجاره داده شود و دامداران غیربومی در اولویت‌های بعدی اجاره‌دهی قرار گیرند.

دلایل مخالفان اجاره‌دهی مراتع

از نظر مخالفان، اجاره‌دهنده مرتع، تصمیم‌گیرنده است، اجاره مراتع، باعث افزایش هزینه‌های دامداری می‌شود، پروانه‌داران بدون دامی که اجاره‌دهندگان مرتع هستند باید بدانند که پروانه مرتع‌داری برای دام است نه اجاره‌دهی، در واقع اجاره‌دهی مراتع ظلم به مراتع است. مخالفان اجاره‌دهی، موافق اجرای قانون هستند، از نظر آنها اجاره‌کنندگان و

شکل ۳- مصاحبه میزان رضایت‌مندی از اجاره‌دهی مراتع (بیلاقات دامنه‌های شمالی سیلان)

مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، تهران، ۷ صفحه.
بی‌نام، ۱۳۹۵. شیوه‌نامه فنی و اجرایی ضوابط و شرایط بهره‌برداری از مراتع کشور.
دفتر امور مراتع، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، تهران، ۱۸
صفحه.

محبی، ع.، ۱۳۹۷ الف. بررسی نحوه مدیریت مراتع عشایری براساس پروانه‌های
چرا. گزارش نهایی طرح پژوهشی، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور،
تهران، ۵۶۰ صفحه.

محبی، ع.، ۱۳۹۷ ب. روستانشینان دامنه‌های غربی کوه‌های باغرو (از دیدگاه
اجتماعی- اقتصادی و فرهنگی). انتشارات مرکزگستران دانش، قزوین، ۱۰۹
صفحه.

معین‌الدین، ح و علیزاده، ع.، ۱۳۷۸. نیاز به تسهیلات اعتباری برای طرح‌های
مرتفع‌داری. انتشارات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، دفتر فنی مرتع، تهران،
۱۰ صفحه.

دقیق و جدی قوانین می‌تواند تا حدود زیادی این پدیده (اجاره‌دهی
مراتع) را کنترل کند. نتایج بررسی‌های کیفی (محبی، ۱۳۹۷ الف) در زمینه
نحوه مدیریت مراتع براساس پروانه‌های چراى دام نیز که به بسط نظریه
«ضرورت اجرای دقیق و جدی قوانین» منجر شد، این موضوع را تأیید
می‌کند که اجرای قانون و حذف اجاره‌دهی مراتع و جلوگیری از حضور
دام‌های غیرمجاز، به بهبود شرایط مراتع منجر خواهد شد، چرا که تعداد
زیادی از پروانه‌داران، فاقد دام هستند و بیشتر دامداران موجود نیز،
غیرقانونی و با استفاده از پروانه‌داران بدون دام در مراتع حضور دارند.

منابع

افتخاری، ع.، ۱۳۹۵. بیست و دومین صورتجلسه کمیته راهبردی تعادل دام و مرتع.